

Εφημερ. Νο. 830 / 1998

Ο Νίκος Καζαντζάκης, αυτός ο πολυταξιδεμένος μ ο ν ι ά ς, ο μεγάλος οικουμενικός στοχαστής και συγγραφέας, ήταν ένας άνθρωπος με ευαίσθητη καρδιά, που ψυχοπλάταζε μέσα στους αγωνιώδεις οραματισμούς του. Ήταν ένας άνθρωπος με απλές εκδηλώσεις, εγκάρδιες, γεμάτες ευαισθησία και αυθορμητισμό, απόρροια ειλικρίνειας και γνησιότητας. Τα γράμματα που κατά καιρούς έστειλε σ' αγαπημένα και φιλικά του πρόσωπα είναι χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της ευαισθησίας και του στοχασμού του. Με την ευκαιρία του γιορτασμού των 114 χρόνων από τη γέννησή του και των 40 από τον θάνατό του, ευκαιρία και για μας να τον γνωρίσουμε από μια άλλη οπτική γωνία, να τον ξαναπαλησιάσουμε, να δούμε από κοντά την ευαισθησία του, τ η ν α ν θ ρ ω π ι ά του, μέσα από τα γράμματα που έστειλε (στο χρονικό διάστημα από το 1929 - 1957), μέσα απ' αυτό το ταπεινό σημείωμα - ε υ λ α β ι κ ό α φ ι έ ρ ω α - μ ν η μ ό σ υ ν ο στην ιερή μνήμη του. (Σ.Σ.: Σ' όλες τις επιστολές τηρήθηκε η

Αγαπητέ φίλε, συνάδελφε, Οραούδη
Μεγάλο χαρτί σου έγραψα, ως το υπεργράμμα, διότι
σε γιορτάζω. Τώρα σφραγίζω ένα τεράστιο γράμμα, με σφ
ρίσει, χαρτί, μαλακό, τα όσα κάρτα / κάρτα σου
σου τα χρόνια το υπεργράμμα. Πόβριση σου, ως δι
κρίνατε το μακρύ σου χρο, ως γράμμα, τώρα πάλι
φρασεύμε, κωσάντοι, Ιωάννη, τους, με κωσάντοι.
Κάντε χίτες κωσάντοι, Ιωάννη, με κωσάντοι, τα
χίτη σου, να μη βασανίσει το γράμμα.
Το γράμμα σου, ως το υπεργράμμα, κάρτα, με κωσάντοι
κάρτα σου, τα χρόνια, κάρτα, κάρτα, τα χρόνια σου
κάρτα σου, τα χρόνια, κάρτα, κάρτα, τα χρόνια σου
εξέχου, οι σφραγίσει, σφραγίσει, κωσάντοι, κωσάντοι,
κωσάντοι, κάρτα σου. Ούδω, σου, να μη γυρίσει, κάρτα
κάρτα, με κάρτα σου, κάρτα σου, κάρτα σου, κάρτα σου,
κάρτα σου, να μη σου, πύραυ (κωσάντοι, κάρτα σου)
κάρτα σου, να σου, σου, σου, σου.
Εδώ σου, Αντίβες, σου, σου, σου, σου, σου.

Ο Άνθρωπος, ο φίλος, ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

ορθογραφία του Ν.Καζαντζάκη).
Η πρώτη επιστολή απευθύνεται στον φίλο του φαρμακοποιό Χ.Στεφανίδη που έμενε κοντά στη Φαιστό και ήταν πολύ μορφωμένος. Του γράφει:

"Βλαδιβοστοκ, 19 Φλεβάρη 1929. Αγαπημένο μου Χαρίλαε! Βρίσκομαι πια στο ακρότατο σημείο του φετεινού μου ταξιδιού, μεθάβριο γυρίζω και πάω προς τη Βουχάρα κι' ετσι τελιώνω. Δυο χρόνια τορα ησυχία γιά την

"Οδύσσεια" κ' ύστερα πάλι νεο ταξίδι, (Ινδίες, Κίνα, Ιαπωνία) για το άλλο έργο μου ο "Βούδας". Επειτα λέω νά πεθάνω. Σου έγραψα από μια πόλη στα σύνορα της Μαντζουρίας και σε παρακάλεσα να φροντίσεις να μου

βρεις λέξεις Κρητικές. Επειδή ήδη όλος ο νούς μου είναι γυρισμένος πρὸς τήν "Οδύσσεια", σου ξαναγράφω γί'αφτο το ζήτημα καί σου στέλνω ένα σχέδιο να σε βοηθήσει για την συναγωγή του γλωσσικού υλικού. Σε

Αναστασία Σακλαμπάνη:

"Παρασκευή 2 Νοεμβρίου 1912." Αγαπημένη μου αδελφή, Ο Βενιζέλος μού είπε πώς δεν είναι ανάγκη για αντάρτικα σώματα τόγραφα του Σακλαμπάνη δίδοντας το γράμμα στον Αλέξανδρο. Ωστε αφού είναι αδύνατον να φύγω ως αντάρτης με τον Σακλαμπάνη, θα φύγω για τον στρατό της Θεσσαλονίκης, ίσως το βράδυ. Θα σου γράψω ωρισμένως πριν φύγω. Δεν πρέπει να μένω έτσι και να εργάζομαι στην ασφάλεια στο Υπουργείο των Στρατιωτικών... Αφίνω τώρα τις δουλειές μου, ένα ωραίο σπίτι που έχομε και πηγαίνω σε κακουχίες κ.λ.π. Όμως ήταν ανάγκη και φεύγω με μεγάλη ευχαρίστηση. Αύριο αν φύγω, θα πάω να φωτογραφιστώ χωρίς άλλο και θα παραγγέλω της Γαλάτειας να σας στείλει. Πόλεμος Ευρωπαϊκός κλπ. δεν υπάρχει φόβος να γίνει. Όλα θα πάνε καλά ό,τι έκαμε τώρα ο Βενιζέλος είναι μεγάλο, είναι θαύμα. Ο "προδότης" αυτός έκαμε διπλή την Ελλάδα. Της έδωσε την Ήπειρο, την Μακεδονία, την Κρήτη, τα νησιά. Τ' όνομα του θα μείνει αθάνατο. Χωρίς άλλο είναι ο μεγαλύτερος σήμερα διπλωμάτης του κόσμου. Και είμαστε εμείς ευτυχείς που αξιωθήκαμε να δούμε τα θαύματα αυτά στις μέρες μας. Εγώ θα προσπαθήσω να πάω με τα ελληνικά στρατεύματα που θα πάνε να ενωθούν με τους Βουλγάρους. Ίσως μπούμε στην Κωνσταντινούπολη. Κανείς δεν ξέρει ακόμη... Σταματώ, εδώ, και αύριο που θα πάω οριστική απόφαση, συνεχίζω". Με πάρα πολλή αγάπη Νίκος".

Bahin, Hotel Zlatarog, Yugoslavia
18-8-58

Αγαπημένη μου αδελφή, είπα, η προσοχή σου δίνει βάρος
δουλειάς, τόσο όλη μου την ενέργεια να σου γράψω. Μόνο
ή μισή ώρα σου έχω να σου γράψω, σε έβγαλα από το σπίτι
αφάιστα. Φοβήθηκα να σου γράψω να σου γράψω ή να σου
να σου γράψω, ή να σου γράψω ή να σου γράψω ή να σου
μενίκα. Μάλλον σου έχω γράψει τόσα γράμματα που σου
σε στείλει, για να μη με αγάπησε να σου στείλει
Πόσο γρήγορα σου έγραψα γράμμα και σου έγραψα ή να σου
σου γράψω, να σου στείλω, ή να σου στείλω βραχυπρόθεσμα
και να σου στείλω. Αλλά σου βραχυπρόθεσμα ή να σου στείλω
απόρη, να σου στείλω ή να σου στείλω ή να σου στείλω...
Αγαπημένη μου αδελφή! Ποσο δε θα σου στείλω
γράφω να σου στείλω ή να σου στείλω. Οι γραμμές σου σου στείλω
και να σου στείλω ή να σου στείλω, να σου στείλω!

Αλλά το γράμμα του δείχνει πολύ καθαρά τον ψυχισμό και την μεγάλη ευαισθησία του Ανθρώπου- Καζαντζάκη, είναι αυτό που έστειλε το 1948 στον φίλο του Θράσο Καστανάκη. Του έγραφε: "Αγαπητέ μου Θράσο! Όλες τις μέρες τουτες Σ' έχω στο νου μου, γιατί θαρώ πως λίγοι θα καταλαβαίνουν τη θλίψη Σου, όσον εγώ. Γιατι τρεις φορές στη ζωή μου έχω υποφέρει, όπως εσύ τώρα, και ξέρω πως δεν υπάρχει παρηγοριά. Κ' η μόνη που υπάρχει, ο Καιρός, είναι ακόμα χειρότερη, γιατί εξεφτελίζει την ψυχή του ανθρώπου. Εμείς, που από την πολην αγάπη, λέμε πως ποτε δε θα καταδεχτούμε να δούμε τον πόνο μας να λιγοστέβει, σιγα - σιγα, βλέπουμε πως ο Καιρος αρχίζει να δένει την πληγή μας κ' η ψυχή καταντάει στη φριχτή

αφη δύναμη, να θυμάται το φίλο χωρίς να σπαράζεται, όπως στην πρώτη στιγμή. Καμια δικαιολογία δεν έχει η ψυχη, αποχτώντας αφη τη "δυναμη". Και ποτέ δε θα συχωρέσω στον εαφτό μου μια τέτοια αντοχή. Θυμούμαι, όταν πέθανε ο Σταβριδάκης, πήρα τα βουνα της Μακεδονίας, και γύριζα κ' έκλαιγα εφτός ως έμενα μόνος, και περιμένα τότε να βραδιάσει, να με πάρει ο ύπνος και να δω στ' όνειρο πως είταν ψέματα ο θάνατος και πως ο φίλος ήρθε και μιλούσαμε μαζί και γελούμε πάλι και κανουμε σχέδια και τίποτα δεν άλαξε. Και το πρωί ξανάρχιζα παλι το θρήνο. Κι αφτο βάσταξε μήνες. Κ' ήρθε ο Καιρός, που εξεφτελίζει καί την πιο περήφανη ψυχή, και τώρα βλέπω πως μπορώ να μιλώ για το Σταβριδάκη χωρίς να κλαίω. Είχε δικιο ο

Βεδουίνος σείχης που αφου ο στρατός του νικήθηκε και σκοτώθηκαν οι πιο ακριβοί του σύντροφοι, εβγαλε διαταγή: Κανένας να μη θρηνησει, για να μένει ο πόνος αξόδεφτος και να μη λιγοστέψει ποτε. Μα η ψυχή βρσκει δικαιολογίες, αρχίζει τα κλάματα, αλαφρόνει κ' ύστερα έρχεται κι ο Καιρός και κάνει κρούστα απάνω στη φλόγα μας. Αγαπητέ μου Θράσο, αν ένα πράμα ακόμα μας σμίγει είναι τούτο: ξέρουμε τι θα πει "φιλία". Ο "Θεός" να δώσει να μπορέσεις τουλάχιστο εσυ να κρατήσεις αξόδεφτο τον πονο Σου και να μην τον εξεφτελίσει - δηλ. να τον λιγοστέψει - ο Καιρός. Θα μπορέσεις; Άλλη παρηγοριά, όταν χάσεις ένα φίλο, δεν υπάρχει παρα τούτη: να μην παρηγορηθείς ποτέ... Η γυναίκα μου κ' εγω Σας χαιρετούμε καί τους δυο, δεν ξερω αν θα μας βρείτε στο Παρίσι γυρίζοντας, γιατί λέμε στις 15 Απρίλη να φύγουμε ν' αναπαφτούμε μια 15ρια μέρες στη Γαλία. Μα πού; Ακόμα δεν ξερωμε. Ίσως στο Vichy ή στη Savoie. Περιμένοντας το visa απο την Αθήνα για την Αμερικη ωστόσο η Κυβέρνηση μου το αρνιεται... 5-4-48 Δικός Σου, πάντα Ν. Καζαντζάκης".

Γερμανική κατοχή στην Ελλάδα. Χρόνια στέρησης, πείνας, θανάτου και οδύνης. Ο Καζαντζάκης τότε βρισκόταν μαζί με την γυναίκα του Ελένη, στην Αίγινα. Εκεί υπηρετούσε, σαν διευθυντής των φυλακών, ο Θρασύβουλος Ανδρουλιδάκης. Εμεναν δίπλα - δίπλα και ο Ανδρουλιδάκης καλλιεργούσε ένα μικρό, και βέβαια κοινό, κήπο, με λαχανικά στο σπίτι

(1901) Ο Νίκος Καζαντζάκης μαθητής στο Γυμνάσιο Ηρακλείου

(1915) Με τη Γαλάτεια στην Αθήνα

(1921) Με τον Αγγελό Σικελιανό

(1931) Στην Αίγινα

(1944) Στην Αίγινα, με την Ελένη

του. Ο Ν.Καζαντζάκης ζούσε τις μεγάλες στερήσεις των καιρών, και έγραφε το "συναξάρι" του Ζορμπά από το 1941 έως το 1943. Τα δύσκολα χρόνια έδεσαν τα δύο ζευγάρια με μια ζεστή φιλία, που δεν έσβυσε κι όταν ο μεγάλος στοχαστής, με τη γυναίκα του εγκαταστάθηκαν στο εξωτερικό. Και κάμποσα χρόνια μετά, του γράφει γεμάτος ενθουσιασμό που τον ξαναβρήκε και του εξομολογείται μέσα απ'αυτά τον αγώνα και την αγωνία του, την άρρηκτη προσήλωση του στο ελληνικό θαύμα και την βαθειά αθεράπευτη νοσταλγία του για την πατρίδα. Του γράφει:

"Borinj, Hotel Zhatorog, 18.8.56

Αχι, τα περαζούμενα, αχι τα περασμένα, αχι και να γιαγέρνανε το χρόνο σκιάς μια μέρα! Αγαπητέ μου θρασύβουλε, τούτη η μαντινάδα, όσο διάβαζα το λαμπρό σου γραμμα, πεταλούδιζε στο νου μου. Μούφηρες και μου ζωντάνεψες την ηρωική εποχή που έβγαζες απο τις πετρες εξαισία τζερτζεβάστικο κι'αφουκράζουσιν τό ραδιόφωνο και μου κτυπούσες το παράθυρο, κι ήμουν εγώ όρθιος και σε περίμενα, και μούφερνες τα μαντάτα. Μάβρη εποχή γεμάτη λάμψη! Και μοιραζόσουν μαζί μου το συσίτιό σου, για να μη με αφήσεις να πεθάνω της πείνας... Ας είναι ευλογημένη η Πείνα και η φρίκη πούδωσαν την αφορμή να λάμψει τόσο η γενναιότητά σου, και η αγάπη. Αγαπητέ φίλε, αλησμόνητε! Ποτές δε θα ξεχάσω τις μέρες που πέρασα μαζί σας. Οι φρικαλέες αυτές μέρες είναι από τις ωραιότερες της ζωής μας. Πάλεβα τότε, παλέβω, ακόμα, θα παλέβω

ίσουμε το θάνατο, αψτό είναι το χρέος μου, όλη μου η ζωή γίνηκε στάχτη για το χατήρι του Ανθρώπου για τη λευτεριά του Ανθρώπου. Μονάχα όποιος παρακολούθησε από κοντά, όπως Εσύ, τη ζωή μου, αυτος μονάχα ξέρει τον αγώνα μου. Και σίγουρα αν έλειπε η Ελένη, δε θα μπορούσα να βαστάξω τοσο πολυχρόνια Στάβρωση. Μα ας είναι καλά, αψτή πολές φορές μ'έσωσε από το θάνατο και την απελπισία... Εγώ καθόλου δεν έχω περιέργεια, ο αγώνας μου δε δέχεται ούτε αψτές τις μικρές ανθρωπίνες χαρές. Μη σταματάς, μη κοιτάζεις πίσω σου, ανέβαινε, αψτή η φωνή η απάνθρωπη - και συνάμα τοσο ανθρωπινή - δε με αφήνει να χαρώ. Κι όμως μπορώ να πω πως είμαι ευτυχισμένος μα η ευτυχία μου είναι άγρια, αγέλαστη, αχόρταγη, δε με αφήνει ούτε στιγμή να χαρώ. Η χαρά, μου λέει, είναι ανάπαψη κι' η ανάπαψη αμαρτία... Να μου χαιρετας το φίλο μου το Χρήστο Λεβάντα δε τον ξεχνώ ποτέ... τον Μαγγλη τον είδα στη Βιέννη... άχ και νάταν να σμίγαμε πάλι όλοι στην Αίγινα να κάνουμε πάλι τηγανίτες με χαρουπόμελλο! Τελη Αβγούστου φέβγουμε για τη Βιεννη, 5-15 Σεπτέμβρη θάμαι στη Γενέβη σ'ένα διεθνές συνέδριο και ύστερα πια θα κατασταλάξω στο σπιτάκι μου στην Αντίπες. Τον ερχόμενο Μάη, (ελπίζω να ζώ ακόμα, μα φέρνουμε και λογαριάζω σα νάμαι αθάνατος), τον ερχόμενο λοιπόν Μάη λέμε να πάμε στη Κίνα, όπου η Κινεζική Κυβέρνηση έστειλε σε μένα και στην Ελένη επίσημη πρόσκληση. Αποχαιρετώ, αποχαιρετώ... Γρήγορα θα καμω ένα γυρο στον κοσμο ν'αποχαιρετήσω

όλους τους τόπους που χάρηκα. Έχετε γεια! Θ'αποχαιρετήσω και τους ανθρώπους που αγάπησα, έτσι αγαπητέ θράσο, θα ξαναϊδοθούμε... Χαιρέτα μου όποιο φίλο μας δεις. Ζω στη ξενητιά μα η καρδια μου περιφέρεται στην Ελλάδα... Ο θεός μαζί Σου, με το σπίτι Σου, πάντα! Ν.Καζαντζάκης"

Ένα χρόνο μετά, γράφει από τη Γαλλία στο φίλο του Μιχάλη Καραγάτση, ένα γράμμα πολύ χαρακτηριστικό και αποκαλυπτικό:

"Αντίπολις, 20.2.57 Αγαπητέ φίλε, Πολύ να με συμπαθάς που τόσο άργησα να σου απαντήσω. Εδώ στην ξενητιά' δένεσαι με χίλιους μπελάδες, οι μέρες μικραίνουν, οι έγνοιες μεγαλώνουν, δύσκολο πολυ να κάμεις το χρέος σου προς τους φίλους. Αψτά για να μη θυμόσης μαζί μου. Μ'εξαιρετική χαρα με θαυμασμο διάβασα το χειρόγραφο, τόξερα πάντα πως είσαι maitre στην έβρεση του μύθου και στη διαχείρησή του από την πρώτη ως την τελεφαία σελίδα ο αναγνώστης λαχαρίζει να δει τι έγινε, και πως πήρε τέλος η πλοκή. Αν έγραφες σε ξένη γλώσα είμαι βέβαιος θά'χες καταπληκτική επιτυχία. Μα η Ελλάδα είναι στενή και στενόκαρδη. Τόρα δεν ξέρω τι συμβουλή να δόσω. Πολυ δυσκολέβουμαι να δίνω συμβουλές, γιατι τη στιγμή που λέω το Α βέπω πως και το Β είναι σωστό. Και δεν έχω καμιαν εμπιστοσύνη στην κρίση μου. Το πρόβλημα της δημιουργίας είναι τόσο περίπλοκο και συνάμα τόσο απλό, που το λογικο δεν μπορεί να το λύσει ο δημιουργος μπορεί - και γι'αφο λέγεται δημιουργος - να πα-

ραβει όλους τους νόμους της λογικής και να ντροπιώσει και την πιο βαθυστόχαστη κρίση. Το μόνο που μπορώ να πω είναι τούτο: Τι θάκανα εγώ; Λοιπόν εγώ δε θάβγαζα απο το μύθο όπως τον έχεις διατυπώσει κανένα μεγάλο μυθιστόρημα θα μάκραινει πολύ, θα κιντύνεβεν να περιλάβει περισσότερα απ'ό,τι επιτρέπει η τέχνη, ιστορικό υλικό ή θ'αναγκάζουσεν σε κάθε εποχή ν'αναγενόεις το μύθο, για ν'αποφύγεις τη μονότονη επανάληψη του κι αφοτο θα γινόταν στο τέλος κουραστικό και θά'χανε η πρώτη συλληψη τη δροσιά της. Ετσι όπως είναι πολυ μου αρέσει όμως εσσει είσαι ικανός να κάμεις ό,τι θες είπαμε, η γνώμη μου δεν έχει καμιαν αντικειμενικη αξία. Ακόμα μια φορά να με συμπαθας για την αργοπορία μου θυμούμαι πάντα με χαρatis στιγμές που πέρασα μαζί σου. Δεν κουβεντιάσαμε σαν Έλληνες "λόγιοι", κουβεντιάσαμε σαν άνθρωποι. Ξέρεις πολυ καλά τη διαφορά. Εδώ δουλεύω ήσυχα, χωρις να βλέπω κανένα, χωρις να χάνω καιρο γιατι λίγος μου μένει ακόμα και πρέπει να βιαστω θά'θελα κ'εγω, όπως ένας μεγάλος σοφος του καιρού μας, 92 σήμερα χρονων, να κατέβω στο δρόμο, ν'απλόσω το χέρι σα ζητιάνος και να παρακαλώ τους διαβάτες που σουλατσάρουν αιπάνω-κάτω και χανουν άδικα τον καιρό τους: - Κάμετε ελεημοσύνη, Χριστιανοι, ελεήσετέ με λίγο απο τον καιρό που χάνετε... Η γυναίκα μου κ'εγω χαιρετούμε με αγάπη πολή τη γυναίκα Σου και σενα, κ'ελπίζουμε πολυ να Σας ξαναδούμε. Ν. Καζαντζάκης".

Αυτός ήταν ο Καζαντζάκης.

"Ένας μυσταγωγός, που είχε για επάγγελμα το πάθος του" όπως γράφει ο Π.Πρεβελάκης. Το έργο του, που παρ'όλους τους διωμούς, γνώρισε την παγκόσμια αναγνώριση, που γίνεται συχνά αντικείμενο ευρείας μελέτης και διδακτορικών διατριβών στα μεγαλύτερα Πανεπιστήμια του κόσμου και που προωθήθηκε στις υψηλότερες πνευματικές σφαίρες, φαίνεται τα τελευταία χρόνια που

στικής τοποθέτησης του έργου μέσα στην συνολική δομή της γραμματολογίας μας, με σημασία γενικότερη, και βέβαια στατική. Ενώ με τον όρο "κατάσταση" εννοούμε την ειδική σημασία που παίρνει με έσα μα ς το έργο, σε μια δεδομένη στιγμή, σε συνδυασμό με την αντοχή του στο χρόνο. Η "κατάσταση" αυτή δεν είναι περιορισμένη αλλά ενεργητική, που απορρέει από μια ευαισθη-

ναι ένα νέο λογοτεχνικό "κίνημα", που μεγαλώνει ευεργετικά τη γνώση μας για τη λογοτεχνία και διευρύνει τους ορίζοντες της ελευθερίας, ξαναφέροντας μπροστά μας το νόημα της ύπαρξης και της ζωής. Το Καζαντζακικό έργο, ειδωμένο απλά ή στη ρίζα της τέχνης και της μεγαλωσύνης του, μένει παντοτινά αγέραστο, άτρωτο και αναλλοίωτο μέσα στο χρόνο.

Από την τελετή απονομής στον Ν. Καζαντζάκη του Βραβείου της Ειρήνης (Βιέννη, Ιούλιος 1956)

απασχολεί βαθειά και αποδοτικά - ήταν άλλωστε καιρός πιά - κ α ι την σύγχρονη ελληνική διανόηση. Μπορούμε να κατατάξουμε το έργο του Καζαντζάκη στα κλασικά έργα, και τον ίδιο στους κλασικούς συγγραφείς του καιρού μας; Εστώ κι αν το έργο του δεν προσεγγίζει απόλυτα την ερμηνεία που συνήθως διδουμε στον όρο "κλασικό", εν τούτοις είναι ένα κλασικό έργο εξ αιτίας της "κατάστασης" που δημιούργησε. Δεν χρησιμοποιούμε τον όρο "θέση", γιατί μ'αυτόν εννοούμε το είδος ορι-

σία "εν κινήσει" και που καθορίζεται από τα καθημερινά βιώματα, κρατά ολοζώντανη την επαφή με την ανανεωμένη πείρα και βοηθά στην κριτική της πνευματικής συναλλαγής του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: Πόσο ζωντανή και δημιουργική είναι η Καζαντζακική "κατάσταση" σήμερα, κι ακόμη πόσο και μέχρι ποιο βαθμό, υπάρχει και καρποφορεί μέσα στο πνεύμα και στην ψυχή μας; Εχουν περάσει τόσα χρόνια από τον θάνατό του, και μπορούμε να πούμε πως το έργο του μεγάλου διανοητή, σαν ιδέα, σαν αντίληψη, σαν περιεχόμενο, σαν θέση και σαν κατάσταση, εί-

Αυτός ήταν ο Καζαντζάκης. Αυτή η ψυχή του. Και μ'αυτή την ψυχή μπήκε στον οικουμενικό πνευματικό στίβο, για να αναμετρηθεί, να ξεχωρίσει, και να κερδίσει την παγκόσμια αναγνώριση. Στο τέλος της "Οδύσσειάς" του, στα στερνά που αποχαιρετά τα Στοιχεία, εξομολογείται το πάθος αυτής της ψυχής: "Δεν αγαπώ τον άνθρωπο, αγαπώ την φλόγα που τον τρώει..." (Ψ.884)